

Pomogáts Béla

KERESZTÉNYSÉG, IRODALOM, KISEBBSÉGI AUTONÓMIA

Egyetemesség és nemzetiség: egyházi autonómia

A kereszténységnek hagyományosan két történelmi arca van: egyrészt egyetemes, minthogy az evangélium üzenete minden embernek szól, függetlenül attól, hogy milyen színű a bőre, milyen nyelven beszél, és melyik ország polgára, másrészt nemzeti közösségekhez kötött, mivel a vallásos élmény és az egyházi élet mindig nyelvhez és kultúrához kötött. Mindez a keresztény tradíció nagy történelmi értékeinek egyike, és a kereszténység részben ettől a kettős identitásától kapja erkölcsi erejét és állandó megújulásának képességét. Ebben a tekintetben a kereszténység jóval egyetemesebb közösséget alkot minden más vallásnál, elterjedésének nincsenek földrajzi, faji, nemzeti és kulturális határai, szemben a mohamedanizmussal, a buddhizmussal és a hinduizmussal, amelyek elterjedtsége földrajzi értelemben is igen jól behatárolható, ezek a vallások kultúrákhoz vannak kötve, és más földrajzi-etnikai környezetben legfeljebb szubkulturális szerepük lehet.

Az egyetemesség mint a kereszténység lényegi tulajdonsága nemcsak a (római) katolikus egyház tulajdonsága, a protestáns egyházak is egyetemességre törekszenek, ebben a tekintetben ők is az Apostoli Hitvallás doktrínáját fogadják el, és a görög fogalom értelmében „katholikoszok”, vagyis általánosak és egyetemesekek. Ugyanakkor a mindig is univerzalizásra törekvő katolikus egyháznak is nemzeti arculata van, minthogy a történelmi és kulturális hagyomány, a nemzeti karakter természetesen rányomja bélyegét a katolicizmus helyi változataira is, és a hitelvek, az erkölcsi tanítások és az egyházi fegyelem azonossága ellenére a katolikus egyházon belül is megtalálhatók a nemzeti sajátosságok vagy a kontinentális eltérések. Mások az olasz, az amerikai, a lengyel, az afrikai, a filippinó, a latin-amerikai katolikus tradíciók, és ezeknek igen sok következménye van az egyházi életben, a liturgiában, és kivált az egyházak e világi, közéleti tevékenységében. Ebben a tekintetben beszélhetünk

a magyar katolikus egyház vagy az erdélyi, akár a vajdasági magyar katolicizmus sajátos arculatáról és történelmi hagyományairól. Ezek a hagyományok általánosságban és leginkább az egyházak kulturális tevékenységének a körében öltenek alakot.

A közép-európai régióban az egyházak mindig fontos szerepet töltek be a nemzeti kultúra fenntartásában, nemegyszer az egyház volt a nemzeti élet egyetlen elfogadott intézménye, különösen abban a nem túl ritka esetben, midőn egy-egy nemzeti közösségnek nem volt szervezett és szuverén állama. Így volt ez a lengyeleknél, különösen a cári birodalomba vagy a porosz államba bekebelezett lengyel területeken, ahol a római katolikus egyháznak, már csak nemzeti nyelvű oktatási és kulturális intézményei következtében is nemzetfenntartó missziót kellett vállalnia. Hasonló szerepet kapott a nemzeti (lutheránus) egyház a finnknél, a nemzeti orthodoxia az ugyancsak az orosz birodalomhoz tartozó örményeknél és grúzoknál vagy éppen a görögkeleti nemzeti egyház a történelmi Magyarország szerb és román népcsoportjánál. A nemzeti és a vallási identitás ilyenkor tulajdonképpen egybeesett (mint ahogy a moldvai csángók esetében ma is egybeesik, akik magukról nem azt mondják: „magyarok,” hanem: „katolikusok”!).

Ugyanígy az egyházak autonómiája bizonyos mértékig a nemzeti autonómia keretévé válhatott a történelmi Magyarország trianoni felbomlását követő időkben, midőn az utódállamok kormányai igen határozottan elzárkóztak a kisebbségi önkormányzati rendszer bevezetése előtt, azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy az egyházak bizonyos autonómia birtokában szervezzék a hitéletet és az egyházközösségi munkát, sőt a kulturális életet és az oktatást. Közismert dolog, hogy a trianoni utódállamok nagy részében a nemzeti és a vallási identitás egymással összefüggésben áll. Így Erdélyben a magyarok római (és igen kis mértékben: görög) katolikusok, reformátusok, evangélikusok és unitáriusok, a németek közül a szászok evangélikusok, a bánági svábok római katolikusok, a románok pedig görögkeletiek vagy görög katolikusok, a Vajdaságban a magyarok katolikusok és reformátusok, a németek katolikusok, a szerbek pedig görögkeletiek, Kárpátalján a magyarok katolikusok és reformátusok, a ruszinok görög katolikusok, az ukránok és oroszok görögkeletiek, Szlovákiában a magyarok katolikusok, reformátusok és evangélikusok, a németek és a szlovákok katolikusok és evangélikusok (tehát egyedül itt nincs az egyházi hovatartozásnak nemzetiségi jellege!).

A trianoni utódállamok magyar nemzetiségi egyházai mindig autonómiára törekedtek, ez az autonómia azonban sohasem lehetett maradéktalan, a kommunista korszak négy évtizedében pedig szó sem lehetett arról, hogy a magyar egyházak valamiféle önkormányzat birtokában végezzék nemzeti kulturális feladataikat. A bukaresti (a prágai, a belgrádi) kormány jól tudta, hogy a széles körű egyházi autonómia előbb-

utóbb a nemzetiségi önvédelem és önkormányzat szerve lehet. Az Erdély bekebelezését alkotmányjogilag előkészítő gyulafehérvári román nemzeti gyűlés határozatai, illetve az antanthatalmakkal 1919 tavaszán kötött kisebbségi szerződés ugyan előírta a nem román egyházak függetlenségét és önkormányzatát, ezeket a jogforrásokat azonban a román kormányok mindig figyelmen kívül hagyták, és nem javasolták a Gyulafehérvári Határozatok és a kisebbségi szerződés alkotmányos becikkelyezését sem. Annak ellenére, hogy az egyházi autonómiák létrehozása, illetve a hagyományosan kialakult autonóm intézmények, mint amilyen a gyulafehérvári egyházmegye irányításában fontos szerepet betöltő Római Katolikus Státus és az erdélyi református egyházkerületi zsinat, teljesebb önkormányzatának kiépítése mindig is az erdélyi magyar egyházak törekvései közé tartozott.

Kereszténység és irodalom

A trianoni utódállamok magyarsága mindig is önrendelkezésre és önkormányzatra törekedett, és minthogy ezt nem sikerült megszereznie és felépítenie, legalább kultúrájának védelmében, gondozásában és fejlesztésében őrizte nemzeti identitását, és kívánta valóra váltani nemzeti törekvéseit. Ennek a kultúrának a középpontjában hagyományosan az irodalom állott, már csak annak következtében is, hogy a kisebbségi magyarságnak nem voltak teljes körben kulturális intézményei: nem létezhetett kisebbségi magyar egyetem (kivéve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet 1945 és 1958 között!), nem voltak kisebbségi tudományos intézetek, és a közép-, valamint az alapfokú iskolai oktatás is folyamatosan veszélyeztetett volt. Következésképp az irodalomnak és ezen belül a keresztény szellemiséget képviselő irodalomnak kellett a nemzeti közösség alapvető érdekeit megszólaltatnia, a nemzeti identitást védelmeznie.

Az irodalom története során, a huszadik századi irodalom történetében is, mindig visszatér az a kérdés, hogy a kereszténység fogalmát lehet-e egyáltalán az irodalommal kapcsolatban használni, pontosabban, hogy ezzel a fogalommal lehet-e operálni irodalmi művek megközelítése során. Az nyilvánvaló, hogy a „keresztény irodalom” terminusának nem poétikai, hanem eszmetörténeti jelentése és jelentősége van, minthogy a személyesen átélt istenhit, a vallási elkötelezettség és a kulturális hagyomány erősen hat az alkotó személyiség kialakulására, és így befolyásolja az írói világképet és szemléletet. A „keresztény jelleg” tehát a költő gondolkodásában és világlátásában, a művek által közvetített eszmék és eszmények körében tapintható ki, és természetesen a legkülönfélébb költői, poétikai irányzatokban és korszakokban lehet jelen, anélkül, hogy befolyásolná a művek és életművek esztétikai karakterét.

A kereszténység, mint minden eszme és világgép, esztétikailag semleges fogalom, egy-egy költői életmű és alkotás karakterének, gondolati és érzelmi sajátosságának a létrejöttében azonban kitüntetett szerepe van. Egy irodalomtörténeti elemzés során ezért nem lehet megkerülni vizsgálatát: egyszerűen hozzátartozik a műalkotás eszmei-lelki struktúrájához, és meghatároz bizonyos gondolati és érzelmi minőségeket. Ebben az értelemben nevezhetjük „katolikus” költőnek (csak a magyar irodalmat tekintve) például Balassi Bálintot, Zrínyi Miklóst, Vörösmarty Mihályt, Babits Mihályt, Juhász Gyulát, Rónay Györgyöt, Dsida Jenőt és Pilinszky Jánost, vagy „protestáns” költőnek Arany Jánost, Tompa Mihályt, Ady Endrét, Szabó Lőrincet, Áprily Lajost és Reményik Sándort. Mindez nem pusztán vallási hovatartozást és nem is pusztán istenhitet (vagy ennek valamilyen bizonytalan formáját) jelent, hanem hagyományt és kultúrát: mindkettő költészetet konstituáló szellemi erő.

Az a szellemisség, amelyet ezek a keresztény költők képviseltek, folyamatos volt tehát, de nem volt egységes: a keresztény költészetnek több áramlata is létrejött, és ezek mögöttes terében rendre a vallásos érzés és elkötelezettség más-más változata állt. Általánosságban elterjedt, már a századfordulón a szecessziós és impresszionista művészet hatására is, az az „esztétikai kereszténység”, amelyet Babits úgy határozott meg egy kis írásában (*Esztétikai katolicizmus*), mint „a katolikus szellem múltjával, kincseivel való átvődás”-t. Ez az esztétikai élményekből táplálkozó vallásos érzés szinte minden „nyugatos” költő esetében szerepet kapott, és szerepet kapott az erdélyi magyar lírában, így mindenekelőtt Dsida Jenő költészetében.

A keresztény költészet egy másik formáját talán „népi kereszténységnek” nevezhetnők. Azokra az írókra, persze nemcsak költőkre gondolok, akik a nép közelében élve, a paraszti élet és hagyományok iránt érdeklődve a népi vallásosság tradicionális élményeit, például a keresztény ünnepkörhöz kapcsolódó érzésvilágot, a szentek tiszteletét, az egyszerű emberek elemi áhítatát fejezték ki műveikben. Ugyanezt az áramlatot képviselték azok a költők, akik keresztény empátiával beszéltek a szegénység helyzetéről, és sürgették a parasztság szociális gondjainak megoldását. Ennek a „népi kereszténységnek” a klasszikus költői alkotása Juhász Gyula verse, *A tápai Krisztus*, amely a falusi nép mély és őszinte krisztushitéről, egyszersmind a szociális igazságtéves vágyáról tesz vallomást:

*Az ország útján függ s a földre néz,
Arcán szelíd mosoly a szenvedés.*

*A falu népét nézi csöndesen,
Amint ballagva munkából megyen.*

*Az ősi népet, mely az ősi föld
Zsellére csak és várja az időt,*

Mikor saját portáján úr leszen,
Mikor az élet néki is terem.

A magyar Krisztus, a falusi szent
Hiszen nekik is megváltást izent.

Olyan testvéri áldással tekint
Feléjük és bíztatja híveit.

Feje fölött a nyárfa is magyar,
A fecske is és egy a zivatar,

Mely őt paskolja s a falut veri
És folyton buzgó őt szent sebei

Nem a magyarság sorsát hirdetik?
És ki segít már, ha ő sem segít?

A népi kereszténység irodalmának egy különleges területét a kisebbségi keresztény irodalom alkotja: azokra a katolikus és protestáns költőkre, írókra gondolok, akik evangéliumi szellemben kívántak vigasztaló reményt adni a kisebbségi sors gondjaival küszködő erdélyi, felvidéki és délvidéki magyarságnak, és az evangéliumi szellemiség jegyében kötötték össze a magyarság és a kereszténység ügyét. Ennek a népi és kisebbségi kereszténységnek a hangja szólalt meg Nyíró József *Az Isten igájában* című önéletrajzi regényében, Tamási Áron elbeszélő műveiben, különösen *Szűzmáriás királyfi* és *Jégtörő Mátyás* című regényeiben, mindezeket a székely nép hagyományos vallásossága és vallásos hagyománya hatotta át, ugyanez a hang szólalt meg Makkai Sándor tanulmányaiban, esszéiben és vallásos írásaiban, például azokban, amelyeket 1929-ben Kolozsváron közreadott *A mi utunk* című kötetében jelentetett meg. Ugyancsak a népi vallásosság eszméi, érzései és hagyományai kaptak hangot Reményik Sándor, Bartalis János és a szlovákiai papköltő: Mécs László vagy a bácskai Dudás Kálmán költészetében vagy Balázs Ferenc, Asztalos István, Herceg János és mások erős szociális elkötelezettséget kifejező írásaiban.

Mindaz, amit a keresztény irodalomról eddig elmondhattam, egyszerűen a költő identitását érinti: azokra az eszményekre, hagyományokra és értékekre utal, amelyekkel a lírikus azonosult. Az „esztétikai kereszténység” képviselői a vallásos élmény és tradíció esztétikai, a „népi és kisebbségi kereszténység” írói a krisztusi tanítás populáris és szociális dimenziójában találták meg személyes identitásukat. A keresztény költészetnek van azonban egy olyan áramlata is, amely számára az azonosulás lehetőségét az evangéliumok, a bennük megjelenő Krisztus adja. Ezeknek a költőknek a világvilágát az evangéliumokban rögzített keresztény erkölcsiség alakította ki, és identitásukat „Krisztus követésében”,

a keresztény hagyomány által a mindig is hirdetett és Kempis Tamás híres könyvében tételesen is megfogalmazott „imitatio Christi” eszméjében és moráljában találták meg.

Hivatkozhatom a kereszténység nagy igazságait átélő vagy velük viaskodó Babits Mihály, Sík Sándor, Rónay György, Sárközi György, Keresztury Dezső, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Dsida Jenő, Kodolányi János és talán mindenekelőtt Pilinszky János munkásságára. Valójában ebben a körben van helyük azoknak a költőknek is, akik igazából elzárkóztak a tételes vallásosság és az egyházak tanításai elől, költészetükben mindazonáltal igen nagy szerepet töltött be a megváltás vágya, az istenkeresés vagy éppen az Istennel folytatott párbeszéd és perlekedés. Ady Endrére, Kosztolányi Dezsőre, József Attilára gondolok, vagy olyan költőkre, mint Illyés Gyula, Vas István, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor és Szilágyi Domokos. Számunkra sem pusztán a keresztény kultúrának volt ihlető creje, hanem a krisztusi morálnak, az evangéliumi tanításnak is.

Végül a keresztény költészet talán leginkább átszellemült változata maga az imádság: a közvetlen odafordulás Istenhez, a hozzá intézett könyörgés, midőn a lélek felemelkedik teremtőjéhez, és teljes mértékben átadja neki magát. Ez a költészet már transzcendens magaslatokra jut el, és benső lényege szerint a misztikával érintkezik. Régi hagyománya ez a magyar költészetnek, Balassi Bálint vagy Berzsenyi Dániel költői imáiban ugyanúgy megjelenik, mint Babits Mihály, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Rónay György és Pilinszky János költészetében. A magyar imádságos líra irodalmunknak egy igazából még ma sem ismert terrénuma, amely meglepetésekkel szolgálhat a keresztény irodalom kutatói számára is.

Két erdélyi költő

Végezetül két erdélyi költőről szeretnék beszélni: az evangélikus Reményik Sándorról és a katolikus Dsida Jenőről. Reményik erkölcsi megigazolást és keresztény testvériséget hirdető költészete nagyjából olyan ívet jár be, amelynek az Evangélium és az Apokalipszis jelöli ki a vonalát. A korai versek természetes vallásossága után az 1918–1919-es erdélyi történelmi korforduló ad bizonyos belső drámaiságot ennek a költészetnek: „Teljesüljön a Te akaratod: / Be fölösleges minden más beszéd . . . / Az én kezem, c vézna, gyöngé kéz / Hogy tartaná fel az Isten kezét” – hangzik az 1920. július 1-jén (közvetlenül a trianoni szerződés aláírása után) keltezett *A Te akaratod . . .* című költemény. A megbékélésnek ezt a vallomását Reményik Sándor „evangéliumi” versei követik, amelyekben őszinte és termékeny vallásos hitét: Isten iránti bizalmát fejezi ki. Nem volt idegen ez az evangéliumi küldetés a megszülető és eszményeit kereső erdélyi magyar irodalomtól: a Trianon utáni évtizedben többen is az Evangélium szellemében próbálták megfogal-

mazni a kisebbségi sors terheit hordozó erdélyi magyarság egyetemes küldetését, és feloldani az Erdélyben tapasztalt nemzeti konfliktusokat.

Reményik Sándor esetében azonban maga a költészet is evangéliumi küldetést kapott, az istenhit vallomásos kinyilvánításának eszköze lett. Ahogy *A test Igévé lőn* című költeménye mondja: „Így képzelem én a költészetet. / Uj evangéliumnak, / Melynek alfája és omegája / Ez a tétel: / A test Igévé lett.” Az Evangélium vonzásában önmagára találó költő a természetben és a köznapi életben is az isteni gondviselés működésének igazolását találta meg. Ettől az evangéliumi szellemtől kapta gondolkodásának korai ökumenizmusát is, amely a kolozsvári evangélikus gyülekezet életében vezető szerepet játszó költő olyan verseiben nyilatkozik meg, mint a Prohászka Ottokár emlékének szentelt *Szószéken*, a kolozsvári ferenceseket köszöntő *A hangfogó falak* és a nagyváradi premontrei rendház csendjében keletkezett *Tudom, vendég vagyok*.

A keresztény költő küldetésének tudta, hogy védelmezze népének jogait és értékeit, ezért foglalta verseibe azt az önvédő stratégiát, amely az Isten iránti hűséget a nemzeti kultúra iránti elkötelezettséggel kötötte össze. Az erdélyi irodalom híressé vált kettős metaforája: a „templom és az iskola” éppen Reményik Sándortól származik, mindkettőben a kisebbségi sorsba taszított magyarság önvédelmének, azonosságtudatának elemi intézményét és erős védvárát ismerte fel. Ahogy *Templom és iskola* című versében olvasható:

*Ti nem akartok semmi rosszat,
Isten a tanutok reá.
De nincsen, aki köztetek
E szent harcot ne állaná.
Ehhez Isten mindannyitoknak
Vitathatatlan jogot ad:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé
Isten igéjét magyarul?!
S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*E templom s iskola között
Futkostam én is egykoron,
S hűtöttem a templom falán
Kigyulladt gyermek-homlokom.
Azóta hányszor éltem át ott
Lelkem zsenge tavasz-korát!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*A koldusnak, a páriának,
A jötmენტnek is van joga
Istenéhez apái módján
És nyelvén fohászkodnia,
Csak nektek ajánlgatják templomul
Az útszélét s az égbolt sátorát?
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörülnek.
Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink, nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

Dsida Jenő költészetét is áthatotta az Evangélium szelleme; rövid életét végigkísérte a megváltás hite és drámája, az a bizonyosság, hogy zaklató kérdéseire a létnek egy magasabb rendjében kaphat majd választ. „Angyalok citeráján” játszott, igazi „poeta angelicus” módjára tudta megszólaltatni az égi zenét. Költészetének korábban éppen ez a szólama volt a legnépszerűbb: a *Chanson az őrangyalhoz*, a *Vidám kínálgatás keresztényi lakomán*, a *Jámbor beszéd magamról*. Ezekben a verseiben „angyalok motoznak”, az égi fények között egy természetfeletti bukolika tündéri játéka bomlik ki, a túlvilágot ugyanaz az idilli derű szövi át, mint az egyszerre légies és földies szerelmi költeményeket. Az angyalok a költő személyes ismerősei, ájtatosságainak rokokó bája van, régi költői hagyományt idéznek, Csokonai Vitéz Mihály Cupidóit és tündéreit.

Vallomások, őszinték ezek a költemények, a keresztény költő igazi hangja mégsem bennük szólal meg, inkább azokban a versekben, amelyek a megváltást keresik, a megváltás művében kívánnak személyes részt vállalni. Élete alkonyán Dsida Jenő az „imitatio Christi” drámaiságát ismerte fel, s a túlvilág fényében tündöklő szentek és angyalok mellett a krisztusi áldozat mélységét idézte fel, azt a szenvedést és megaláztatást, amely végül a megváltáshoz vezet. Különösen *Nagycsütörtök* című verse

mutatja ezt, az a költemény, amelyben saját sorsát – a kisebbségi magyar költő sorsát – az áldozatvállalás keresztény erkölse szerint értelmezi. Költészetében több alkalommal is visszatért a nagycsütörtöki virrasztás motívuma, a krisztusi szenvedéstörténetnek ez a mozzanata azonban korábban nem kapott személyes értelmezést, mondhatnám így is: igazi lírai erőt. A *Nagycsütörtök* viszont már minden ízében személyes vallomás, amely a súlyos történelmi gondokkal küzdő, magányos erdélyi költő áldozatának keresztény értelmét és természetfeletti távlatát világítja meg.

A vershelyzet nagyon is köznapi: a Kolozsvárra utazó költő a székelykocsárdi vasútállomáson – a székely körvasút átszállóhelyén, amelyet mindig úton lévő, fáradt székelyek töltenek meg – várakozik a csatlakozásra, s a hideg éjszakában valami emberi szóra, közeledésre, együttértésre vágyik. Körötte ismeretlenek alszanak, s a teljes magányosság szorításában nincs senki, akivel megoszthatná gondjait. Ebben a szorongató lelkiállapotban ismeri fel a virrasztó Krisztus magányának és gyötrődésének értelmét: az áldozat misztériumát. A vers tárgyi világának kettős síkja van: a hétköznapi kopár székelykocsárdi váróterem, ahol a költő számot vet magányával, és a keresztény hagyomány által megszentelt Olajfák hegye, ahol a krisztusi szenvedéstörténet első eseménye végbemegy. A szigorúan tárgyias képek lassanként a természetfeletti értelmet hordozó bibliai történetnek adják át helyüket, a költő mindinkább a krisztusi áldozattal azonosul, ugyanazt a magányt és gyötrelmet éli át, amelyet Krisztus az Olajfák hegyén:

*Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.
Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben tükös útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghítt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak . . .
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A költő magányos áldozata valóban „nagycsütörtöki” értelmet kap: akiknek a mostoha sorsát a szíven viseli, azok álomba merülten magára hagyják, neki mégis vállalnia kell a terheket. A *Nagycsütörtök* a magyar költészet egyik leginkább keresztény műve, a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos angyala ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét, s érkezett el maga is a hitvalló költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát mutassa meg. Egyszersmind ezzel a verssel bizonyosodott be, hogy a keresztény költészetnek mélyen humánus üzenete van, és ez az üzenet a kisebbségi szolidaritás eszméjét a szakrális fogalmak: az evangéliumi életérzés és küldetés magaslatára emeli.